

ГОЛОДОМОР 1932–1933 РР. НА ПІВНІЧНОМУ КАВКАЗІ ЯК ГЕНОЦИД УКРАЇНСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ РЕГІОНУ ТА ЗАСІБ ЛІКВІДАЦІЇ СУБЕКТА КОЛЕКТИВНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ

У даному дослідженні на прикладі знищення голодом і подальшої асиміляції українського населення Північно-Кавказького краю, а також декількох прецедентів геноциду інших народів, буде розглянуто цей злочин проти людства¹ у якості жорстокого, однак найбільш ефективного засобу знищення народів (що можуть являти собою етнічні, етномовні, етнорелігійні соціальні групи). Буде показано важливість дезорганізації та ліквідації таких соціальних груп як носіїв колективних прав людини – для нівелювання права таких спільнот на самовизначення аж до відокремлення від держави, а отже й для збереження територіальної цілісності метрополії. З огляду на цілі даного дослідження, із застосуванням порівняльно-правового (діахронічного) та конкретно-історичного, системного методів, індукції – буде розглянуто прецеденти українського Голодомору 1932–1933 рр., різанини вірменів 1916 р., масового вбивства і депортації понтієських греків у 1919–1922 рр.; окремі приклади будуть стосуватись Холокосту як геноциду єврейського народу та масової депортації кримських татар. Водночас основну увагу буде приділено Голодомору на Кубані як геноциду українців і супровідним репресивним діям (що носили характер етноциду й лінгвоциду) у контексті їх впливу на становище українців загалом і на правий статус української громади РСФСР – як носія права на самовизначення. Хронологічні рамки дослідження охоплюють періоди всіх заявлених геноцидів, джерелами є міжнародно-правові акти (світового та європейського рівня) щодо відповідальності за геноцид, юридична доктрина, а також викладені в історичних працях та публіцистиці політичні прецеденти, інші факти, що так чи інакше стосуються принципу самовизначення та геноцидів щодо названих народів. Для цілей дослідження поняття «народи» буде охоплювати всі належним чином самоорганізовані етнічні, етномовні та етнорелігійні групи, що прагнуть самовизначення – незалежно від того, чи були вони визнані самостійними народами, зокрема, корінними, чи мали статус, подібний до статусу меншин.

Походження принципу самовизначення спільнот. Іредентизм

На сьогодні право на самовизначення є доктринально розробленим та

¹ Конвенція про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства (1968) // http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_168.

закріпленням у низці міжнародних договорів (і навіть конституційних актів держав) важливим принципом у сфері прав людини, що являє собою право народів на вільне забезпечення свого економічного, соціального, культурного розвитку, а також право вільно встановлювати свій політичний статус, на державну самоорганізацію аж до відокремлення від метрополії.²

Попри те, що саме поняття «самовизначення націй» було вперше вжито в сучасному значенні на Берлінському конгресі 1878 р., названий принцип історично розвинувся на основі ідеї «народного суверенітету» – повновладдя народу (не тільки в державному, але й все більше в етнічному розумінні) – на своїй території. Проблема самовизначення народів стала актуальною в середині XIX ст. у контексті «принципу національності», який являв собою ідею об'єднання в одній державі населення зі спільною мовою, а отже, передбачав проведення державних кордонів відповідно до етнологістичних критеріїв.³ За наслідками революцій 1848 р. відповідно до «принципу національності» виникли дві нові національні держави – Німеччина та Італія.

Однак з огляду на невключення до складу новостворених держав усієї їх етнічної території, а також через невдалі спроби домогтися незалежності іншими бездержавними народами, «принцип національності» закономірно набув особливої гостроти у формі іредентизму (італ. *iredento* – незвільнений, підвладний іноземному пануванню). Виникнувши наприкінці XIX ст. як італійський політичний і суспільний рух за приєднання до Італії етнічних прикордонних земель – Трієста, Трентіно, Фіуме, він набув значення загальної доктрини щодо об'єднання розірваних кордонами етнічних земель певного народу в єдину його національну державу. Іредентизм потенційно міг стати більш небезпечним явищем для імперій, оскільки розірвані державними кордонами народи могли не вдовольнитися навіть статусом широкої автономії в межах метрополії (як у випадку Північної Ірландії) – прагнучи до єднання з представниками свого народу по інший бік кордону. Загрозу іредентизму для Російської імперії з боку національних окраїн свого часу визнав навіть В.І. Ленін – стосовно народностей російських окраїн, що мають по той бік імперського кордону братів із більшою національною незалежністю (шведів, поляків, українців, румунів).⁴ Надалі те ж саме було визнано Й. Сталіним у контексті прагнення російського українства до возз'єднання із УРСР. Дійсно, активне зростання національної свідомості й самоорганізації пригноблених

² Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966) // http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_043; Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966) // <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995043&p=1096981968368068>.

³ Плієва Ф. А. Федерализм как форма реализации права на самоопределение // Федерализм и регионализм: приоритеты XXI века. – Владикавказ, 2007 – 322 с. (www.viu-online.ru/science/conf/conferencia/page22.html).

⁴ Ильин В. О праве наций на самоопределение // Просвещение. – 1914. – № 4 – 6 (libelli.ru/works/25-9.htm).

імперіями іредентних народів (ними в першій третині ХХ ст. були греки та вірмени Туреччини, а на початку 30-х рр. – таким залишалось українське населення РСФРР, передусім на прилеглих до радянської України територіях, на Кубані та всьому Північному Кавказі), вимагало вжиття імперіями невідкладних заходів щодо визнання за такими народами самовизначення – чи подальшого пригнічення і навіть знищення народів з метою перешкодити їм в реалізації права на відокремлення та створення самостійної держави (вірмени) або приєднання до існуючої власної національної держави (українці, греки).

Характер дій зі знищення спільноти як носія самовизначення

Відомий російський дослідник політико-правових аспектів принципу самовизначення О. Тарасов вів мову про наявність лише чотирьох моделей поведінки метрополії щодо самовизначення спільноти у разі чітко засвідченої та доведеної на міжнародному рівні її волі здобути власну державність та (або) відокремитись від метрополії⁵ Єдиний в даному контексті правомірний спосіб – є визнання такого права за спільнотою, зокрема й іредентною, що і було здійснено стосовно іредентних народів Австро-Угорщини (італійців, поляків, румунів, українців). Всі інші названі автором три способи вирішення національного питання (і, зокрема, іреденти) – беззаперечно є неправовими. Однак якщо асиміляція спільноти (у тому числі й лінгвоцид) та її депортація (виселення з історичних місць проживання) на загал є грубим порушенням індивідуальних і колективних прав людини, та залежно від обставин може як мати ознаки геноциду (як у випадку кримських татар), так і не мати (греко-болгарський обмін населенням; можливо, післявоєнне переселення німців і поляків до національних держав), то фізичне знищення спільноти як множини людей – її представників – однозначно має характер геноциду як злочину проти людства. Прикметно, що саме такі способи перешкодити спільнотам у самовизначенні і було використано авторитарними імперіями, що прагнули територіальної і національної єдності – Османською імперією (Туреччиною), Третім Рейхом (Німеччиною), СРСР (Росією). Кожна із названих імперій використовувала один із цих методів або їх сукупність. Так, Рейх фізично винищував циган та євреїв за етнічною ознакою, слов'ян же прагнув частково знищити, частково асимілювати й депортувати. Істотно іншою була турецька політика щодо християн у 1914–1922 рр.: фізичне винищення найбільш суспільно активних груп християн (греків і вірмен) із їх депортацією вглиб території, що супроводжувалось асиміляцією решти спільноти. Зібрані й вивчені впродовж багатьох років архівні документи й матеріали свідчать про застосування в СРСР щодо українців (на відміну від знищених циган і євреїв, а також від депортованих кримських татар й народів Північного Кавказу) комбінації злочинних дій, основою якої було знищення значної частини спільноти та асиміляція решти із обмеженим застосуванням депортації. На

⁵ Тарасов О. Право народов на самоопределение как фундаментальный демократический принцип // Свободная мысль-XXI – 2002. – № 9 (<http://left.ru/2002/22/tarasov72.html>).

відміну від позиції Рейху щодо євреїв, ані Туреччина, ні СРСР не прагнули фізичного знищення спільнот, що боролись за самовизначення (адже обом імперіям потрібні були демографічні ресурси, тобто «раби»), вони прагнули домогтися зникнення спільноти та інтеграції її решток до титульних націй. Тобто, СРСР не мав наміру (та й не міг з економічних міркувань) фізично знищити всіх українців Кубані – він планував виморити голодом найбільш активну їх частину і зросійшити решту, з метою розпаду їх спільноти і остаточного вирішення українського питання Кубані і Північного Кавказу. На відміну від геноциду євреїв і кримських татар, дезорганізація соціальних груп іредентних народів була необхідною умовою збереження кордонів Туреччини, РСФРР в умовах інтенсивного національно-культурного відродження грецької, вірменської та української етнічних спільнот, що компактно проживали на значній території своїх авторитарних метрополій.

Відродження української спільноти Північного Кавказу у 20-х–на початку 30-х рр. XX століття

Українське населення Північного Кавказу являло собою класичну іреденту (як суцільна українська етнічна територія, прилегла до кордонів УСРР) і автоматично становило потенційну небезпеку для збереження усталених від 20-х років кордонів РСФРР. Особливу загрозу для цілісності Росії українство Північного Кавказу становило з двох причин: з урахуванням усієї попередньої етнодемографічної історії кубанського українства та його суспільно-політичної активності, а також з огляду на стрімкі процеси національно-культурного відродження українства Північного Кавказу під впливом політики коренізації. Так, від другої половини XIX ст. аж до 20-х рр. XX ст. Кубанська область відповідно до всіх статистичних даних та оцінок дослідників була переважно українською за населенням і його мовою⁶. В ультиматумі більшовикам від 4 грудня 1917 р. Центральна Рада фактично визнала за Кубанню право на самовизначення⁷, яке і було реалізоване воєни 1917 р. зі створенням Кубанської Народної Республіки, проголошеної незалежною у січні 1918 р. Зазначене утворення виявляло стійкі і послідовні українофільські тенденції. Так, Отаман Всевеликого війська Донського П. М. Краснов станом на 1918 р. відзначав, що Кубанська рада розкололась на дві провідні течії: українську та самостійницьку, причому українці переконували кубанців цілковито увійти до складу України. Не випадково і керівництво КНР Л. Бич та М. Рябовол⁸ вели переговори із гетьманом Української

⁶ Зокрема, за картографічними працями П. Чубинського (1872), О. Рітгіха (1875), Л. Нідерле (1909–1912), Н. Дурново (1914, уточнена 1927 року) та за даними всеросійського перепису населення від 1897 р.

⁷ Нота Генерального Секретаріату Раді Народних Комісарів від 4.12.1917 // Україна в XX столітті (1900–2000): зб. документів і матеріалів / Упоряд.: А. Г. Слюсаренко, В. І. Гусев та ін. – К.: Вища шк., 2000. – С. 43.

⁸ Краснов П. Н. Всевеликое войско Донское // Белое дело: Избранные произведения в 16 книгах. Дон и Добровольческая армия. – М.: Голос, 1992. – С. 108 (http://az.lib.ru/k/krasnow_p_n/text_0130.shtml).

Держави П. Скоропадським. Українська спільнота Кубанської республіки стрімко самоорганізовувалась та формувала власні органи влади, аж до скликання окремої Чорноморської Ради, яка висловились за возз'єднання з Україною. При цьому кубанське українство протиставляло себе російській частині козацтва. А. І. Денікін, оцінюючи ситуацію, зазначав: ворожнеча між чорноморцями-українцями та лінійцями-росіянами могла легко спричинити повний розрив та ставила на порядок денний питання щодо виокремлення зі складу Кубанського війська округів російських козаків-лінійців і приєднання їх до Терського війська⁹. Проте надалі, з огляду на події громадянської війни – зокрема, русифікаторську політику Денікіна та безперервні кровопролитні війни з більшовиками – українство в регіоні прийшло до занепаду. За даними (можливо, неповними) радянського перепису населення 1920 р., на території Південно-Східного краю радянської Росії проживало лише 11 % українців, і, зокрема, 14% – на Кубані¹⁰, які перетворились із домінуючої спільноти на незначну національну меншину і з огляду на це не увійшли до складу радянської України. Однак подальші події українізації докорінно змінили становище. Кубанські українці отримали реальне забезпечення надзвичайно широких культурних та освітніх прав: було відкрито сотні українських шкіл, а число українських учнів, які навчалися в школах рідною мовою, зросло з 12% в 1928–1929 н.р. до 80% в 1931–1932 н.р.¹¹ Відкрито педагогічний технікум, видавався значний обсяг літератури українською, з УСРР надсилались підручники. Ішло становлення місцевої української національної інтелігенції.

Зазначені умови національного життя сприяли відчутному зростанню чисельності українства регіону, яке з 14% зросло до 37%, а на Кубані – до 41,1% із абсолютною більшістю в окремих районах¹². Втративши державно-політичну еліту в часи громадянської війни, переживши період інтенсивної асиміляції та опинившись поза Україною, українська спільнота Кубані лише встигла самоорганізуватись, виявити себе в якості спільноти та домагатись обмеженої реалізації культурних прав. Про політичні права і зокрема, самовизначення не йшлося, навпаки, українці Північного Кавказу являли собою безпрецедентний приклад нехтування радянської національної політики. В Північно-Кавказькому краї існувала низка національних районів, та жоден із

⁹ Фролов Б. Е. Национальный состав Черноморского казачьего войска (1787-1860 гг.) // Культурная жизнь Юга России. – Краснодар, 2002. – № 2. – С. 41–48 (<http://www.yuga.ru/kazaki/history/?id=4354>).

¹⁰ Боєчко В., Ганжа О., Захарчук Б. Кордони України: Історична ретроспектива та сучасний стан. – К.: Основи, 1994. – С. 149.

¹¹ Кульчицький С. В. Голодомор 1932–1933 рр. як геноцид: труднощі усвідомлення. – К.: Наш час, 2008. – С. 287–288; Цит. за: Захаров Є. Чи можна кваліфікувати Голодомор 1932–1933 років в Україні та на Кубані як геноцид? – Харків: Права людини, 2008. – С. 11 (www.khpg.org/index.php?id=1221206914).

¹² Див.: Украинцы в мире: динамика численности и расселения. 20-е годы XVIII века – 1989 год... / В. М. Кабузан; Ин-т рос. истории РАН. – М.: Наука, 2006 – С. 629–631.

них не був формально українським із очевидної причини: чисельність і територія проживання українців, що в 1926 р. становили більшість у 37 районах Північно-Кавказького краю (і зокрема у 19 районах Кубані), перевищували аналогічні показники для автономних республік РСФСР і навіть для Вірменської РСР як союзної республіки, не кажучи вже про Молдавську автономію у складі УСРР, тож пояснити значну чисельність компактно розташованих українських національних районів РСФРР за відсутності власної республіки чи приєднання до України – з позицій права було б неможливо. Разом із тим активізація політичних вимог українства ставала невідворотною: радянська Україна замість перетворення на об'єкт тяжіння західних українців Польщі, Румунії та Чехословаччини стрімко перетворювався на П'ємонт для східних українців.¹³ Саме в цей час питання перегляду кордонів педалювалися народним комісаром освіти УСРР М. Скрипником: Політбюро ЦК КП(б)У з ініціативи М. Скрипника 21 травня 1927 р. ухвалило резолюцію: «Поставити питання про приєднання до України земель з більшістю українського населення, що з нею межують»¹⁴. Фактично ж УСРР від імені українців як суб'єкту права на самовизначення – вимагала належної його реалізації повною мірою, і вимагала даного права для кубанців як невід'ємної частини великої української спільноти. Зазначені вимоги і тенденції, вочевидь, налякали Й. Сталіна та вище радянське керівництво, яке зрозуміло, що єдина можливість ліквідувати питання перегляду українсько-російських кордонів і право української спільноти Північного Кавказу на самовизначення – полягає у ліквідації цієї спільноти.

Дії, що підтверджують геноцид українців і злочини проти людства

Численні джерела не лише підтверджують штучний характер голоду як свідомо спланованого Голодомору-геноциду, а й засвідчують антиукраїнську спрямованість зазначеної безпрецедентної досі у світі каральної акції, яку можна порівняти лише із комплексними діями Туреччини щодо греків та вірмен. Так, згідно з дослідженнями Д. Білого, оскільки всі репресивні обставини – Голодомор, репресії, депортації – торкнулися в першу чергу українських районів, в яких українці склали від 30% (Тихорецький район) до 87% (Темрюцький район), а загалом у сільській місцевості, яка була найбільше охоплена Голодомором, українці становили 66,6%, то і відсоток українців серед жертв досягав близько 70%.¹⁵ За даними Р. Медведєва, з Кубані було

¹³ За книгою: Martin T. The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923–1939. – NY.: Ithaca, 2001. – 496 pp.

¹⁴ Політична система для України: історичний досвід і виклики сучасності / Гол. ред. В. М. Литвин; авт. кол.: О. Г. Аркуша, С. О. Біла, В. Ф. Верстюк та ін.; НАН України. Інститут історії України; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. – К.: Ніка-Центр, 2008. – 988 с. – С. 525.

¹⁵ Білий Д. Зміни у складі українського населення Кубані в 1932–33 pp. // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. Т. 2. – Донецьк: Український культурологічний центр, Східний видавничий дім. – 2002. – 220 с. (www.ruthenia.info/txt/donvisn/t2/index.html).

депортовано населення 16 станиць загальною чисельністю 200 тис. чоловік, причому М. В. Палібін зазначає, що виселялись і колгоспники – середняки й бідняки. З огляду на це, стає зрозуміло, що наплив переселенців з центральних районів Росії на ці території був набагато більшим, ніж в Україні. Якщо в Україну в 1933 р. 329 ешелонами завезено 21,856 господарств російських колгоспників загальною чисельністю 117,149 чоловік, то на Кубань тільки упродовж 1931–1932 рр. прибуло понад 500 тис. переселенців з центральної Росії, значну частину яких складали демобілізовані червоноармійці.¹⁶ За даними С. Чорного від Голодомору на Кубані загинула приблизно половина місцевих українців.¹⁷

Геноцид супроводжувався й лінгвоцидом: згортанням українізації, знищенням системи україномовної освіти, преси, книговидавництва. За свідченнями С. М. Фатейчева, були репресовані літератори В. Потапенко, Г. Доброскок, Т. Іващенко, Т. Строкун, М. Садиленко, Ю. Коржевський, М. Сало, І. Шаля, С. Грушевський та інші – майже весь актив української письменницької інтелігенції. Декілька вцілілих письменників або емігрували у роки війни (В. Очерет-Барка, Д. Нитченко-Чуб, Н. Щербина), або ж були репресовані вже у післявоєнний час (Розумієнко)¹⁸, деякі розпочали писати свої твори російською мовою. Було заборонено випуск двадцяти українських газет і журналів, припинено радіомовлення українською, закрито всі українські школи й вузи, а кадровий та учнівський склад педінституту й українського відділення робфаку – теж репресовано. Навесні і влітку 1933 р. на задвірках станичних і міських бібліотек Кубані зафіксовано масове спалення україномовної літератури¹⁹. Цей факт засвідчує й один із сучасників подій, надалі репресований директор Уманського (Ленінградського) педучилища І. Л. Полежаєв.²⁰ Одночасно відбувалось знищення української топоніміки – перейменування виселених станиць: Полтавська стала Червоноармійською,

¹⁶ Полян П. Не по своей воле... История и география принудительных миграций в СССР. – М.: О.Г.И — Мемориал, 2001. – С. 78. (<http://memo.ru/history/deport/polyan1.htm>).

¹⁷ Лавер О. Динаміка чисельності східної української діаспори в ХХ столітті та її роль в майбутньому України // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки. – К., 2004. – Вип. 12. – С. 326.

¹⁸ Экскурс в литературу Кубани (Из опыта работы учителя русского языка и литературы МОУСОШ №68 г. Краснодара С.Н. Фатейчева) // <http://school68.kubannet.ru/index.files/Page2838.htm>.

¹⁹ Савка Я. Російщення Кубані – південно-східного бастиону України // Російщення України: Науково-популярний збірник / Гол. ред. Л. Полтава. – К.: Видання українського конгресового комітету Америки ради оборони і допомоги Україні, 1992. – С. 214. (<http://historyso.narod.ru/>).

²⁰ Чумаченко В. К. Казачья литературная Голгофа (писатели, историки и журналисты – жертвы политических репрессий) // Третьи кубанские литературно-исторические чтения. – Краснодар, 2001. – С. 255–267.

Уманська Ленінградскою²¹. Назви населених пунктів подавались виключно в російській транскрипції (характерно, що окремі назви залізничних станцій і по сьогодні зберегли український характер, як-от станція «Ведмидівка» у станиці Медведівській Тимашевського району Краснодарського краю. Тричала насильницька зміна, знищення етноніму тамтешнього українського населення – на «хохлів», «малоросів» «носіїв малоруської говірки», «нащадків козаків», «руських», «перевертнів».²²

Усвідомлення злочину та його винуватців з боку жертв

Сприйняття вцілою спільнотою чи її рештками самого факту й характеру репресивних дій щодо себе, їх належної політико-правової оцінки як злочину проти людства, а також адекватне визнання і проголошення спільнотою винуватців цих дій – має важливе значення не лише власне для встановлення винуватців і ступеня їх вини, а й для розуміння постгеноцидної сутності соціальної групи: збереження чи втрати нею ознак (а отже і статусу) колективного суб'єкта права на самовизначення, а також права на належну компенсацію за геноцидні дії, аж до відновлення попереднього до геноциду становища. Тут потрібно наголосити, що визнання і специфічне сприйняття винуватців геноциду є характерне для всіх без винятку його жертв. Відомою всім залишається позиція вірмен і греків щодо Туреччини, яка не потребує зайвих коментарів. Так само для євреїв беззаперечним є усвідомлення вини державного апарату Німеччини у вчиненні Холокосту, а також причетності до нього (чи, принаймні, злочинної бездіяльності) усього німецького народу. Так, після Холокосту все німецьке асоціювалось для євреїв із жахом нацизму. Тож навіть перше покоління ізраїльтян – вихідців з Німеччини відмовилось від будь-якого збереження німецькомовної спадщини, зокрема, їх діти вже не знали ані німецької мови, ні культури; непотрібними стали й німецькі книги, які продавались в Ізраїлі за безцінь або й взагалі викидались на смітник.²³ Прагну довести, що зазначене усвідомлення винуватців Голодомору – є характерним і для українства, зокрема Кубані як етноісторичного ядра українського населення Північного Кавказу.

Асимільоване українське населення Кубані, так само як і мешканці більш свідомої в національному сенсі Центральної України, цілковито визнає факт Голодомору та дуже однозначно визначає приховані його причини й так чи інакше причетних до геноциду суб'єктів, зокрема і колективних. Так, на думку багатьох очевидців, якби в «чорноморських» станицях західних округів Кубані переважало неукраїнське населення, покарання голодом

²¹ Хубова Д. Н. Голод 1932–1933 годов, рассказы очевидцев // Голод 1932–1933 годов: сб. статей и документов / Под общ. ред. Ю. Н. Афанасьева. – М.: РГГУ, 1995. (bibliotekar.ru/golodomor/index.htm).

²² Захарченко В. Г. Народные песни Кубани. – Вып. 2. Песни черноморских казаков / Центр нар. культуры Кубани; сост., примеч. ст. В. Г. Захарченко. – Краснодар, 1997. – 586 с.

²³ Найдич Л. Новая алия сохраняет русский // Отечественные Записки. – 2005. – № 2.

було б не настільки страшним. Визнається також, що війська Чернової Армії закривали доступ передусім до україномовних козацьких станиць²⁴. Інші дослідники засвідчують надзвичайно напружені стосунки в усіх сферах суспільного життя (економічній, освітній, мовній) між постраждалими від голоду станичниками-українцями та прибулими на місце загиблих росіянами. Тут необхідно згадати статтю російського діяча Григорія Померанца щодо змушування дітьми – нащадками кубанських українців своїх однолітків (з новоприбулих російських колоністів) до вивчення ще панівної тоді на Кубані української мови²⁵. Так само і відносили між дорослими представниками корінного українського населення та приїжджих росіян характеризувались ворожістю, недовірою та відвертим протистоянням, яке не вщухло й станом на 1989 р.²⁶ Прикметно, що спланований характер Голодомору як геноциду передусім української спільноти Кубані визнається також і представниками російського народу, які були очевидцями тих подій. Так, за спогадами матері Анатолія Долгальова, з дванадцяти тисяч жителів станиці Шкуринської в 1932–1933-х роках вмерло з голоду шість тисяч етнічних українців (козаків): «вимерли Корнієнки, Дриги, Сергієнки, Пилипенки...», в той час як етнічні росіяни залишились живими, оскільки отримували пайки та певну їжу²⁷.

На жаль, перебування Кубані поза межами України, значний рівень асиміляції тамтешнього населення, а головне, сучасна державно-політична кон'юнктура в Росії є тими чинниками, які фактично унеможливають централізований збір свідчень геноциду, які мали б вагоме юридичне значення. Разом із тим і нині можливим є збір не просто спогадів постраждалих мешканців, але насамперед свідчень, тобто відомостей тільки і передусім про те, що постраждали знають із свого власного досвіду.

Характерно, що на відміну від асимільованих вірмен і греків сучасної Туреччини, асимільоване українство Північного Кавказу вбереглося від цілковитого злиття із російською більшістю. Російський науковець Д. Н. Ніколаєнко, аналізуючи кубанську статистику етнографічних досліджень В. М. Кабузана, стверджує: знищення української самоідентифікації регіону не передбачало негайну готовність розчинитися у складі великоросів, – а радше означало зміну приналежності усій групі шляхом її входження (при збереженні внутрішньої цілісності) до «росіян» як наднаціональної категорії, ідентичної в їх розумінні політоніму «радянські люди»²⁸.

²⁴ Палий О. Украинский взгляд из России // Новый мост. – 2008. – 26 августа.

²⁵ Померанц Г. Догматы полемики и этнический мир // Звезда. – 2003. – № 6.

²⁶ Хубова Д. Н. Голод 1932–1933 годов, рассказы очевидцев // Голод 1932–1933 годов: сб. статей и документов / Под общ. ред. Ю. Н. Афанасьева. – М.: Российский государственный гуманитарный университет, 1995. (<http://bibliotekar.ru/golodomor/index.htm>).

²⁷ Долгальов А. Голодомор – свідчення кубанського росіянина (<http://memorial.kiev.ua/content/view/536/149/>).

²⁸ Николаєнко Д.В. Логика принятия решений и освоения территорий // Сочинения. 3-е издание на CD-ROM. – СПб: Амадеус, 2002. (<http://www.hiv-aids-epidemic.com.ua/past-0138.htm>).

Відповідальність за геноцид та інші злочини проти людства

Питання політико-правової відповідальності колективних суб'єктів міжнародного права (держав і народів) на сьогодні залишається невивченим. Для нього передусім характерна складність визначення суб'єктів і порядку цієї відповідальності за злочини геноциду й інші злочини проти людяності²⁹, а також – фактично цілковита відсутність загальновизначених і нормативно закріплених чи хоча б наявних в доктрині стандартів такої відповідальності. Це пояснюється низкою причин: порівняною рідкістю таких випадків (усього впродовж ХХ ст. було відповідально (із належним обґрунтуванням) заявлено лише про злочини геноциду щодо циган і євреїв, вірмен, українців, геноцидів в Боснії і Герцеговині, Уганді, Камбоджі, пропонується й визнати геноцид греків), екстраординарністю відповідальності, що зумовлює неможливість її універсального нормативного врегулювання. Як правило, вона настає за результатами збройних конфліктів і втручання до внутрішньої політики держав, що програли у конфліктах (як-от, Туреччина, Боснія та Німеччина).

Разом із тим розрізнене вивчення я низки післявоєнних політичних прецедентів і міжнародних договорів, на сьогодні не досліджуваних у контексті відповідальності – показує прецеденти санкцій як несприятливих наслідків для винної в геноциді держави та її народу: як правило на користь постраждалої спільноти (Туреччина і Вірменія, Республіка Сербська і Федерація Боснії і Герцеговини), але й також на користь певного іншого суб'єкту міжнародного права (Туреччина і Болгарія, Німеччина і Польща). Варіанти можливих санкцій не є категоричними і віднаходять своє підтвердження з часом. Зокрема, це:

Взяття державою на себе зобов'язання всіляко сприяти відновленню прав і чисельності постраждалої спільноти на своїй території, тобто, фактично, дія принципу «позитивної дискримінації» (як-от, повоєнна політика ФРН щодо євреїв), що визнається навіть доктриною найбільш радикально налаштованих щодо України російських шовіністів³⁰.

Зміна кордонів винної держави та позбавлення її власної території (втра- та Німеччини 25% східних етнічно німецьких земель)³¹.

Обмеження права спільноти на самовизначення і проживання на певній території, розмірів її державної й етнічної території (німці Чехії, Польщі). Так, на Лозаннській конференції 1923 р. великі держави відкинули вимоги

²⁹ п.1 ст.1 Європейської конвенції про незастосування строків давності до злочинів проти людяності та воєнних злочинів (1974) (http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_125).

³⁰ Див.: Баулін П. Приказано уничтожить (Сокращение населения Украины про- изошло на 80 % за счет русских) // Завтра. – 2003. – № 12 (487). – 16 марта.

³¹ Дирксен фон Г. Москва, Токио, Лондон. Двадцать лет германской внешней по- литики / Пер. с англ. Н. Ю. Лихачевой. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2001. — 445 с. (http://militera.lib.ru/rcsearch/dirksen_h/07.html).

звинуваченої у геноциді греків і вірмен турецької сторони – щодо самовизначення турецького населення Західної Фракії³².

Визнання за спільнотою права на самовизначення аж до відокремлення й створення власної держави – як виняткового прецеденту, зумовленого геноцидом (т. з. «нагорода за опір геноциду») та іншими злочинними діями щодо даної спільноти (аргументація самовизначення Косова,³³ а також аргументи Росії щодо визнання Абхазії та Південної Осетії)³⁴.

Як бачимо, така політична відповідальність на практиці реалізується шляхом зменшення території держави, керівництво якої визнано винним у геноциді, або ж у контексті негативних санкцій для соціальних груп (етнічних меншин, іредентних груп тощо) – що підтримували керівництво держави. І якщо переселення до 5 мільйонів німців з Чехії, обмін населенням між УРСР та Польщею мав за мету передусім припинення збройних конфліктів і не мав характеру санкцій супроти виключно однієї сторони конфлікту, то виселення корінного населення з німецьких територій Сілезії, Померанії та Пруссії за подальшої передачі територій Польщі може бути лиш дуже умовно пояснено необхідністю забезпечення соціального миру, історичними правами Польщі на ці землі. Отже, такі дії щодо Німеччини й іредентних спільнот можуть бути правомірними лиш у разі визнання їх формою екстраординарної, легітимованої міжнародним правом, політичної відповідальності етнічних німців за злочини проти людства. В іншому ж разі очевидним є брутальне порушення доктринальних та щойно закріплених на той час (1944–1946 рр.) принципів міжнародного права щодо суверенітету, непорушності державної території і реалізації права націй на самовизначення – тож Рішення Версальської, а також Ялтинської і Потсдамської конференцій автоматично стануть неправовими, і з огляду на наслідки (занепад культури, смерть при депортації) – злочинними!

З урахуванням всіх прецедентів відповідальності та самої суспільної обставини на час вирішення подібних питань, стає зрозумілою принципова неможливість розгляду питання Голодомору невідривно від політики, що означало б штучну й невинуватну спробу відмежуватися від наслідків геноциду, в тому числі й на сучасні суспільно-політичні й міжнародні процеси, а також від суспільної думки в Україні, Росії та світі щодо Голодомору, від сучасної політики Росії як правонаступниці СРСР тощо.

Досвід держав, народів та окремих соціальних груп – свідчить про їх бажання домогтися компенсації, зокрема й на державно-політичному рівні,

³² Задохин А. Г., Низовский А. Ю. Пороховой погреб Европы. – М.: Вече, 2000. – С. 254.

³³ Громыко А. Ящик Пандоры VS волшебная лампа Аладдина // Международная жизнь. – 2008. – № 5. – С. 92.

³⁴ Обращение Совета Федерации Федерального Собрания РФ к Президенту Российской Федерации Д. А. Медведеву о признании независимости Южной Осетии и Абхазии // Парламентская хроника. – 25.08.2008; Заявление Президента России о признании независимости Южной Осетии и Абхазии от 26.08.2008.

за пережите, а також про готовність світового співтовариства – з міркувань перш за все політичної доцільності, надати їм таку компенсацію. Тут визначальну роль відіграє чинник збереженості спільноти: зрозуміло, що на міжнародному рівні ніхто не зможе забезпечити відновлення фізично знищеної соціальної групи; ніхто й не стане вимагати повернення території та надання матеріальної компенсації дезорганізованому населенню, що втратило ознаки суб'єкта. Так само зрозуміло, що в жодному разі не може йтися про подібну колективну відповідальність Китаю за знищені мільйони громадян, чи Камбоджі – за діяння режиму П. Пота, адже йдеться про злочин режиму супроти народу, а не одного колективного супроти іншого. Тому Росія так прагне остаточно асимілювати Кубань, веде мову про геноцид козацтва, знищення «російської Вандеї» – тобто робить усе, щоб не лише закріпити існуючий на сьогодні стан асиміляції українства Кубані як суб'єкту самовизначення, але й прагнуть екстраполювати такий стан на весь період слов'янської колонізації Кубані, викреслюючи із відповідних дослідницьких і публіцистичних праць саму згадку про українців. Радянські можновладці, вчені тривалий час заперечували Голодомор українців як факт, цілковито оминаючи його увагою. Сучасні ж російські державно-політичні діячі заперечують характер Голодомору як геноциду українського народу, підкреслюючи його загальносоюзний характер, а найбільш радикальні їх представники – взагалі відмовляють українцям у визнанні в якості окремого народу. Це легко пояснити у контексті відповідальності за геноцид: допоки існує незалежна держава Україна та самостійний український народ, допоки на рівні світової спільноти зберігаються відомості про існування в минулому на території Північного Кавказу, автохтонного свідомого українського населення достатньо організованого для захисту своїх прав та політичних вимог – потенційно зберігатиметься перспектива політичної відповідальності Росії за геноцид українського народу загалом і Кубані та всього Північного Кавказу, аналогічна відповідальності Туреччини, Німеччини та сербських держав.

Отже, чітко заявлене та інтенсивно обстоюване прагнення народу до реалізації права на самовизначення (особливо у випадку іредентних народів) неможливо ігнорувати. Воно може або визнаватись метрополією, або ж втратити актуальність із ліквідацією його носія, що може досягатись як фізичним знищенням народу, так і його дезорганізацією, асиміляцією як спільноти – суб'єкта певних прав.

На відміну від Холокосту, що передбачав фізичне знищення єврейського та циганського народів, метою турецької держави та СРСР було позбавлення етномовних чи етнорелігійних груп свого статусу потенційного носія права на самовизначення.

З огляду на наведені статистичні дані й свідчення, Голодомор 1932–1933 рр. на Кубані й усьому Північному Кавказі, попри численні жертви серед інших народів, є геноцидом передусім української більшості регіону, що супроводжувався етноцидом українства та знищенням української мови і

культури. Саме тому він повинен розглядатися невідривно від Голодомору як геноциду в Україні 1932–1933 рр., що зумовлює необхідність внесення відповідних змін до Закону України «Про Голодомор 1932–1933 рр. в Україні».

Вціліле асимільоване українське населення Кубані зберегло відчуття відособленості від титульного народу держави, яка санкціонувала геноцид, а також чітке усвідомлення винуватців у злочині.

Остання обставина залишає можливість ставити в майбутньому питання про відповідальність Росії як правонаступниці СРСР та РСФРР за злочин геноциду – шляхом його визнання Росією, а також активних позитивних дій із відродження української громади Кубані й Північного Кавказу та визнання за нею всього обсягу відповідних колективних прав людини: прав національних меншин і народів, аж до права на самовизначення.

ГОЛОВНІ ТАЄМНИЦІ ГОЛОДОМОРУ

Сьогодні тема Голодомору в Україні звелася до банальної полеміки серед політиків щодо того, був то геноцид українців чи ні. Тема стає вже дещо набридливою навіть для тих наших співгромадян, хто вважає голод 1933 року в Україні геноцидом. Ті ж, хто заперечував це, ще з самого початку полеміки радили своїм опонентам взагалі не педалювати цю тему. Таким чином, немає нічого дивного в тому, що вона сьогодні вже зійшла на маргінес нашої суспільної думки, на велику радість усіх «єдіндушних» російських опонентів визнання геноциду українців.

А між тим вдумливий креативний підхід до теми Голодомору, а особливо ж до теми нашого постгеноцидного суспільства, дає пряму відповідь на питання про причини майже всіх українських парадоксів та негараздів сьогодення.

Щоби зрозуміти це, доведеться спочатку зробити екскурс у глибоку історичну давнину. І як це не видається дивним на перший погляд, у давнину не українську, а давньоєврейську.

Коли на стику 70–80-х рр. першого сторіччя нашої ери римський імператор Тит Флавій наводив порядок у повсталій проти Риму Юдеї, він довго не міг взяти Єрусалим. Тоді Тит обложив його і став чекати, коли ж у захисників міста скінчатся харчові запаси і він його таким чином врешті-решт візьме. Тут слід віддати належне тим захисникам, бо вони тримали оборону свого рідного міста досить довго після того, коли в них скінчилися останні запаси будь-якої їжі. Люди божеволіли від голоду, але не пускали в Єрусалим ворогів.

Сьогодні вже відомо, що довготривале абсолютне голодування спочатку вбиває в пересічній людині її моральність, потім змінює її менталітет у тому напрямку, який вигідний тому, хто тримає людину в такому стані й від кого залежить, помре вона від голоду чи залишиться жити. Остання ж (передсмертна) фаза абсолютного голоду руйнує вже навіть, здавалося б, непорушні людські інстинкти. Зокрема, й такий потужний, як материнський.

Ось чому під кінець облоги Єрусалима Флавієм єврейські жінки вже почали їсти власних дітей. Ось чому, коли в посушливому 1921-му році українські селяни, доведені до відчаю надмірними хлібозаготівлями більшовиків, прийшли у Кремль до Лева Троцького (Бронштейна), той, добре знаючи історію власного народу, сказав їм, що справжній голод у них буде лише тоді, коли їхні жінки почнуть їсти власних дітей.

Але повернімося до Єрусалима. Тит урешті-решт узяв місто і, розгніваний на те, що втратив на це так багато часу, зруйнував його вщент. Але ни-